

УДК (091)001.894.2.546.65(477)

О. Л. Якимюк

*ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»***ДОСЛІДЖЕННЯ Є. С. БУРКСЕРА
ЗА НАУКОВОЮ ПРОГРАМОЮ ХІМІЇ І ТЕХНОЛОГІЇ
РІДКОЗЕМЕЛЬНИХ І РІДКІСНИХ ЕЛЕМЕНТІВ**

Досліджено процес становлення і розвитку наукової програми Є. С. Бурксера з досліджень у галузі хімії і технології рідкоземельних і рідкісних елементів. Відзначено великий науковий і практичний внесок робіт Є. С. Бурксера в організацію і розвиток промисловості рідкісних елементів.

Ключові слова: рідкісні, рідкоземельні елементи, наукова програма, хімічна промисловість, геохімія.

Исследован процесс формирования и развития научной программы Е. С. Бурксера исследованной в области химии и технологии редкоземельных и редких элементов. Отмечен большой научный и практический вклад работ Е. С. Бурксера в организацию и развитие промышленности редких элементов.

Ключевые слова: редкие, редкоземельные элементы, научная программа, химическая промышленность, геохимия.

The process of formation and development of E. S. Burkser's scientific program in the field of chemistry and technology of rare-earth and rare elements was studied. The great scientific and practical contribution of E. S. Burkser's works to the organization and development of the industry of rare elements was noted.

Key words: rare, rare earth elements, scientific program, chemical industry, geochemistry.

Історія відкриття і вивчення рідкоземельних елементів бере свій відлік ще в 1794 р., коли Ю. Гадолін вперше досліджував мінерал, який було названо іттербітом (перейменований на гадолініт), і відкрив у ньому «іттерієву землю». Невдовзі в 1803 р. із «важкого каменя бастнезиту» (пізніше названого церитом) було виділено «церієву землю» [9, с. 4]. Усі рідкоземельні елементи (РЗЕ) були відкриті у формі оксидів. Оксиди багатьох металів здавна називали землями. Рідкісні землі насправді не є рідкісними, а їх назва – лише історична помилка. Насправді родовища рідкоземельних металів (РЗМ) значно перевищують по запасах родовища багатьох кольорових металів, включаючи мідь, молібден, нікель. Причина назви у тому, що оксиди металів у природі знаходяться в розсіяному стані. Їх містять сотні мінералів, але промислове значення мають півсотні, а в помітних кількостях розробляються лише деякі – бастнезит, монацит, ловчоррїт, апатит, ортит та ін. Тільки на кращих родовищах сукупна концентрація рідкоземельних металів досягає 5%. При цьому в мінералах рідкоземельні метали завжди супроводжують один одного, а їх поділ виявляється виключно складною справою через дуже схожі хімічні властивості елементів.

У царській Росії питанням винайдення й дослідження рідкоземельних металів приділялося дуже мало уваги. Лише з початком Першої світової війни, через відсутність необхідних для військової промисловості металів, уряд звернув увагу на запаси рідкісних металів усередині країни. І під впливом акад. В. І. Вернадського було розпочато пошукові роботи [14, с. 21].

Значного розвитку набули роботи в галузі хімії і технології рідкісних металів вже за радянських часів. Поштовхом для поширення досліджень по рідкісних металах стала постанова РНК від 28 квітня 1928 р. «О заходах по химизации

народного господарства Союзу ССР» [13]. У постанові вперше було визначено роль хімічної науки і промисловості як одного з вирішальних факторів індустріалізації країни, поставлено задачі детальної науково-технічної розробки найважливіших проблем в області хімічних виробництв, зокрема організації промисловості рідкісних елементів.

Треба зазначити, що на той час у Радянському Союзі були відомі родовища рідкоземельних мінералів у цілому ряді місць (Урал, Ільменські гори по річці Санарке, у Сибіру, на Алтаї і в Єнісейській області, в Амурській області на річці Селендже, у Забайкаллі в Борщовичному кряжі, на Памірі), але жодне з цих родовищ не мало промислового значення.

Незважаючи на значне відставання пошукових робіт, на початку 30-х років ХХ ст. у галузі технології рідкісних елементів було досягнуто значних результатів. Роботи за цим напрямом велися в Московському інституті прикладної мінералогії, а також в Одеському Науково-дослідному хіміко-радіологічному інституті, а пізніше в Одеському інституті рідкісних елементів.

Роботи з вивчення радянської сировини і розробки технології виробництва рідкісних лужних металів велися в Одесі під керівництвом Є. С. Бурксера, відомого вітчизняного вченого, засновника геохімічних досліджень в Україні. Ці наукові дослідження виокремилися в самостійну наукову програму вченого.

Слід зазначити, що в історіографії, присвяченій Є. С. Бурксеру, відсутні роботи, в яких висвітлювалась би науково-дослідна діяльність вченого в галузі хімії рідкоземельних елементів. Так, дуже стисло згадуються дослідження Є. С. Бурксера в роботі В. П. Антоновича й О. О. Стоянова [1]. Тому саме становлення і розвиток даної наукової програми Є. С. Бурксера стали предметом даного дослідження.

Мета проведеного дослідження полягає у висвітленні науково-дослідної діяльності Є. С. Бурксера в рамках його наукової програми хімії і технології рідкоземельних елементів. До цілей дослідження також належить з'ясування внеску, який вчений залишив у цій галузі знань. Джерельною базою слугували архівні матеріали, віднайдені у процесі дослідження, а також наукові публікації Є. С. Бурксера.

У 1928 р. в Українському науково-дослідному хіміко-радіологічному інституті під керівництвом Є. С. Бурксера було розпочато роботи з вивчення радянської сировини і розробки технології і методів контролю виробництва рідкоземельних металів. Так, у 1928 р. до планових робіт інституту було включено розробку лабораторного методу отримання солей літію, рубідію й цезію з вітчизняних мінералів [12, л. 31].

Треба зауважити, що до того часу промисловість рідкісних лужних металів: літію, рубідію і цезію, не розвивалася через дуже обмежене практичне використання цих елементів. Так, вуглекислий, йодистий, бромистий саліциловий літій застосовувалися в медицині. Гідрат окису літію вживався в лужних акумуляторах для збільшення їхньої ємкості. Деякі солі літію використовували у піротехніці і аналітичній хімії.

У 1923 р. дослідження лабораторії Акціонерного металевого товариства в Германії відкрили величезне практичне значення металевих літію у виробництві твердих і легких сплавів. Додавання лише 0,4% літію до алюмінію з невеликим вмістом міді призводить до значного підвищення твердості сплаву. З того часу розпочалося масове використання літію у промисловості.

Ще незначніше практичне застосування мали солі рубідію й цезію. Зрідка солі рубідію застосовувалися у медицині, а солі цезію – в аналітичній хімії при мікрохімічних дослідженнях.

Важливою властивістю рубідію і цезію є їх високий фотоелектричний ефект, тобто здатність випромінювати електрони при попаданні на них світлових променів. Незважаючи на те, що фотоелектричний ефект був відкритий ще у 1887 р., лише в 30-х роках ХХ ст. фотоелементи стали широко використовуватися в різних галузях народного господарства.

Рубідієві й цезієві фотоелементи із затратою лише 10 мг металу чутливі не лише до видимого світла, а й до інфрачервоних променів. [14, с. 474, 494]. Внаслідок широкого використання фотоелементів виник інтерес до виробництва солей рубідію і цезію.

Таким чином, Євген Самойлович обирає ті проблеми, вирішує ті задачі, які в його часи були дуже актуальними. Продовжуючи у наступному році роботи з вивчення технології рідкісних лужних металів, Є. С. Бурксер із співробітниками приступив до перевірки у напівзаводському масштабі методів отримання солей літію, рубідію і цезію з вітчизняних мінералів. Мета роботи була в розробці для промисловості достатньо надійного методу отримання літієвих, рубідієвих і цезієвих солей [10, л. 54]. Цей метод було впроваджено на заводі Рідкісних елементів у Москві.

Треба зазначити, що питанням отримання літієвих солей займалися й інші науковці, проте на практиці тривалий час використовувався сульфатний метод, який було запропоновано Є. С. Бурксером із співробітниками [14, с. 468–469].

Метод, який було розроблено Є. С. Бурксером, полягав у тому, що при спіканні сподумену (мінерал, який використовують для отримання літію) із сірчано-кислим калієм при 1000–1100°C відбувається заміщення атомів літію атомами калію без руйнування алюмосилікатного ядра мінералу. Завдяки цьому у водорозчинну форму переводиться тільки літій. З отриманого розчину виділяють літій у вигляді вуглекислого літію. Розчиненням вуглекислого літію у відповідній кислоті отримують будь-яку сіль літію.

Для вирішення питання з організації в СРСР виробництва солей рубідію і цезію Є. С. Бурксером із співробітниками було виконано численні дослідження застосування різних комплексних сполук для відділення рубідію і цезію від калію, а також цезію і рубідію. В результаті було розроблено метод добування солей літію, рубідію і цезію з лепідоліту. Цей метод являє собою складний технологічний процес, кінцевим продуктом якого є хлориди рубідію і цезію, які містять близько 97% чистої солі [4].

Крім виробничих методів розділення рідкоземельних елементів, Є. С. Бурксером було розроблено аналітичні методи для контролю виробництва солей рубідію і цезію. Так, найкращою реакцією для визначення рубідію за умови відсутності цезію є реакція, винайдена Є. С. Бурксером, яка полягає в утворенні чорних дрібних кристалів рубідію. Було розроблено мікрооб'ємний метод визначення рубідію і цезію за допомогою гексанітродифеніламіну.

Також під керівництвом Євгена Самойловича було розроблено методику отримання металевих рубідію і цезію й отримано близько 50 г цих металів [2].

На способи отримання солей рубідію, цезію і літію з лепідолітів Є. С. Бурксером разом із В. Л. Рутковською й О. М. Бауманом було отримано радянський патент [7].

Важливо зазначити, що на той час регулярний видобуток лепідолітів був відсутнім і навіть дослідне виробництво не забезпечувалося сировиною. Через такі обставини неможливо було організувати безперервне виробництво солей рубідію й цезію.

Матеріали дослідження становлення наукової програми Є. С. Бурксер з хімії і технології рідкоземельних і рідкісних елементів свідчать, що з 1929 р. в рамках цієї програми виконувалися роботи з вилучення з радянської сировини солей торію, церію і мезоторію [11, л. 70]. Хоча торій не належить до рідкоземельних металів, він має дуже багато спільного з елементами групи рідкісних земель, зокрема з церієм, і дуже часто супроводжує церитові метали.

У перші десятиріччя ХХ ст. найбільше практичне застосування мав торій, який використовувався для виготовлення газожарових сіток. До цих сіток входила і невелика кількість церію. Церій і інші рідкісні землі, що залишалися при добуванні торію з монациту як побічний продукт, використовувалися лише частково. Церитові землі використовувалися при виготовленні гнітів у вугіллях для електричної дуги й у металевому вигляді при виготовленні пірофорних сплавів для запальничок і для знаряддя, що світиться на льоту.

Металевий торій і металевий церій використовували у вигляді домішки до вольфраму, завдяки чому підвищували міцність вольфрамових нитей розжарення. Також церій покращує механічні властивості міді й алюмінію. Солі церію використовувалися як каталізатор при виготовленні чорного анілінового пігменту.

У піротехніці й фотографії для спалаху застосовували порошки, що являли собою суміш магнію чи алюмінію з нітратом торію; вони давали значно більший ефект, ніж порошки з бертолетовою сіллю [8].

До 30-х років ХХ ст. виробництво солей торію, церію і мезоторію у Радянському Союзі було відсутнє. Попит на солі торію і мезоторію повністю задовольнявся за рахунок імпорту. Також мало вивчалися родовища рідкоземельних мінералів. Родовища монациту, основної сировини для добування торію і рідкісних земель, були винайдені в ряді місць (на Уралі, у Сибіру, на Алтаї, в Єнісейській області та ін.), проте жодне з цих родовищ не розроблялося.

На шостому Менделєєвському з'їзді, який було проведено восени 1932 р. в Харкові, питанням отримання рідкісних металів було надано багато уваги. Обговорювалися задачі науково-дослідних робіт у цій галузі, проблеми сировини, технології та практичного використання рідкісних металів.

У роботі з'їзду взяв участь і Є. С. Бурксер, де представив доповідь «Проблема торія и редких земель в СССР» [5]. Починаючи свою доповідь, науковець висвітлив питання практичного застосування торію й рідкісних земель. Зробивши стислий опис стану промисловості рідкісних земель і торію за кордоном, Є. С. Бурксер перейшов до опису розвідувальної й науково-дослідної роботи в СРСР. Вчений навів відомості про родовища рідкісних земель, які були винайдені на території Радянського Союзу, при цьому Є. С. Бурксер зазначив: *«Приходится констатировать недостаточность ранее проведенных работ и необходимость их максимального форсирования в ближайшие годы, начиная с 1933 г.»* [5, с. 609].

Далі Євген Самойлович зазначив: *«При значительном отставании поисковых работ мы можем констатировать значительные достижения в области технологии редких земель и тория из советского сырья.»*

В этом направлении велись работы: в Московском институте прикладной минералогии – над извлечением тория из санарского монацита, в Одесском инсти-

туте редких элементов – над извлечением редких земель и тория из ловчоррита, борщовичного монацита, слюдяного ортита и хибинских апатитов» [5, с. 609].

Продовжуючи свою доповідь, Є. С. Бурксер розповів про роботи з вилучення торію й рідкісних земель, які велися під його керівництвом в Одеському інституті рідкісних елементів. Науковець повідомив, що у результаті досліджень борщовичного монациту, які він виконав разом з Ф. Френкель, було отримано доволі чисту сіль торію, і вихід солей торію на вагу вхідного монациту складав 4,69%.

Далі Є. С. Бурксер зазначив, що разом з Г. П. Александровим йому вдалося розробити більш простий метод переробки монациту, але через відсутність сировини ці дослідження не були завершені. Продовжуючи, Євген Самойлович повідомив, що в Одеському інституті було розроблено два простих методи переробки ловчорриту на рідкісні метали, а в 1932 р. було проведено важливі лабораторні дослідження по переробці ловчорриту, при цьому Є. С. Бурксер зауважив, що в ловчорриті переважають церитові землі.

Розповідаючи про дослідження апатиту, який Одеський інститут рідкісних елементів отримав від одеського суперфосфатного заводу, Є. С. Бурксер навів результати хімічного аналізу рідкісних елементів, які були отримані з апатиту, і зробив такий висновок: *«Добывание редких земель из апатитов целесообразно лишь в сочетании с получением концентрированных удобрений»* [5, с. 610].

Далі Євген Самойлович повідомив про досліди з вилучення рідкісних земель і торію із слюдяного ортиту, а також про досліди з виділення торію, рідкісних земель і титану з ловчорриту за допомогою кислот.

Також науковець зазначив, що *«в том же Одесском институте в течение 1932 г. проведены работы по извлечению чистых солей церия, по разделению церитовых редких земель, а также ряд аналитических работ по упрощённой методике химического анализа редкоземельных элементов»* [5, с. 611].

Закінчуючи свою доповідь, Є. С. Бурксер підкреслив, що стан проблеми рідкісних земель характеризується насамперед відставанням геолого-розвідувальних робіт, що призводить до гальмування подальшої організації напівзаводських дослідів.

В контексті наукової програми хімії і технології рідкоземельних і рідкісних елементів Є. С. Бурксера в Українському хіміко-технологічному інституті (пізніше Укрфіліал Гіредмету) у період 1932–1936 рр. було проведено низку робіт з визначення вмісту селену, телуру, талію, індію й вісмуту у відходах сірчанокислотної промисловості, а також галію, індію, талію і германію у відходах цинкового виробництва. Необхідний для досліджень матеріал частково було зібрано співробітниками інституту на заводах, частково – отримано від відповідних підприємств.

Розробка методу хімічного аналізу, а також самі аналізи виконувалися в аналітичній лабораторії Українського хіміко-технологічного інституту під керівництвом проф. О. С. Комаровського. Роботи технологічного характеру і спектральні дослідження проводилися під керівництвом проф. Є. С. Бурксера. За результатами проведених досліджень було зроблено такі висновки:

- У процесі очистки газів, що виділяються при випалюванні колчеданів і деяких сульфідних руд, основна маса вісмуту і телуру концентрується в електроочисних установках і супроводжується незначною кількістю селену.
- Більша частина селену затримується мокрими газоочисниками.
- Коттрельний пил може використовуватися як сировина для вилучення з нього телуру й вісмуту.

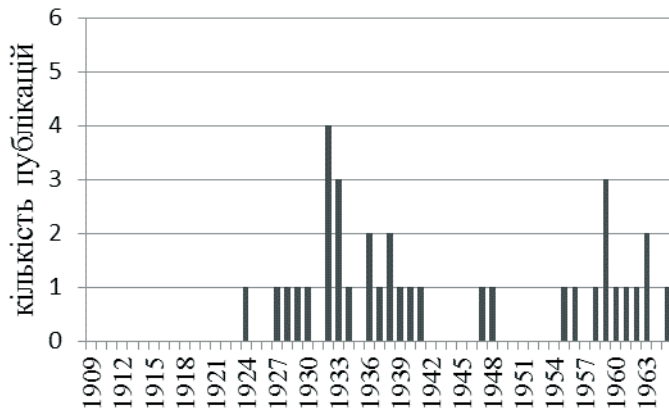
– Відходи заводу «Електроцинк» у м. Орджонікідзе можна використовувати для вилучення індію й талію.

– Відходи виробництва окису цинку можна застосовувати для вилучення індію і германію [6].

У 50-х роках ХХ ст. роботи Є. С. Бурксерера в рамках наукової програми хімії і технології рідкоземельних і рідкісних елементів набули геохімічного характеру. Так, з-під пера дослідника виходить низка праць із геохімії рідкісних елементів: «Матеріали по геохимии скандия» (1955 р.), «Возможные пути миграции тория в условиях гипергенеза» (1959 р.), «До методики визначення рідких та розсіяних елементів в магматичних гірських породах» (1959 р.), «Про наявність мікроелементів германію у нафтах Дніпровсько-Донецької западини» (1959 р.), «Германий в гранитоидах Украинского кристаллического щита» (1961 р.) та ін.

Також слід зазначити, що з 1955 р. у відділі геохімії Інституту геологічних наук АН УРСР під керівництвом Є. С. Бурксерера розроблялися методи геохімічних розшуків концентрацій рідкісних елементів та вивчалися особливості їх застосування в умовах України. Досліджувалася рухомість рідкісних елементів у водному й біогенному середовищах зони гіпергенезу, як теоретичної основи методів. Також вивчалися питання практичного використання геохімічних методів: було з'ясовано їх ефективність щодо розшуків окремих елементів, визначено фоновий вміст, оптимальні строки і об'єкти опробування. За результатами проведених досліджень було зроблено висновки щодо ефективності гідрохімічного й біогеохімічного методів для пошуків рідкісних елементів на території північно-західної частини Українського кристалічного щита [2].

У ході проведеного дослідження було проаналізовано розподіл публікацій Є. С. Бурксерера, які належать до досліджень, проведених у рамках програми хімії і технології рідкоземельних і рідкісних елементів. На рис. 1 представлено результати цього аналізу.

Рис. 1. Розподіл публікацій з досліджень хімії та технології рідкоземельних і рідкісних елементів

За представленою діаграмою видно, що програма досліджень у галузі хімії і технології рідкоземельних і рідкісних елементів почала формуватися у 20-ті роки ХХ ст. і здійснювалася Є. С. Бурксерером до кінця життя.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, слід зазначити велике наукове і практичне значення піонерських робіт Є. С. Бурксерера з хімії і технології

рідкоземельних і рідкісних елементів. Ним було розроблено та апробовано ефективні технології вилучення рідкоземельних металів з вітчизняної сировини, виконано роботи з аналітичної хімії рідкісних елементів, розроблено методи визначення рідкоземельних і рідкісних елементів у промислових і природничих об'єктах, виконано роботи в галузі геохімії рідкісних елементів.

Дослідження Є. С. Бурксер з хімії і технології рідкоземельних і рідкісних елементів були дуже актуальними для розвитку промисловості країни і сприяли розвитку нових виробництв, впровадженню нових технологій.

Бібліографічні посилання

1. Антонович, В. П. К вопросам истории и методологии химии : сб. статей / В. П. Антонович, А. О. Стоянов. – Одесса : Астропринт, 2015. – 143 с.
2. Бурксер, Є. С. Геохімічні методи розшуків рідких елементів / Є. С. Бурксер, Б. Ф. Міцкевич // Доп. АН УРСР. – 1960. – № 3. – С. 349–352.
3. Бурксер, Е. С. К вопросу о производстве редких щелочных металлов в СССР / Е. С. Бурксер // Редкие металлы. – 1935. – № 5. – С. 39–41.
4. Бурксер, Е. С. Хлорирование как метод выделения редких земель из советских минералов / Е. С. Бурксер, Г. П. Александров // Редкие металлы – 1933. – № 4 – С. 32–39.
5. Бурксер, Е. С. Проблема тория и редких земель в СССР / Е. С. Бурксер // Труды VI Всесоюзного Менделеевского съезда по теоретической и прикладной химии. – 1935. – С. 607–611.
6. Бурксер, Е. С. Редкие элементы в отходах сернокислых и цинковых заводов / Е. С. Бурксер // Редкие металлы. – 1937. – № 4. – С. 34–36.
7. Бурксер, Е. С. Способ получения солей рубидия, лития и цезия из лепидолитов / Е. С. Бурксер, В. Л. Рутковская, А. М. Бауман. – Советский патент № 24393 / 27/09/1930.
8. Вернадский, В. И. Редкие земли и торий / В. Вернадский, В. Сырокомский // Химико-технический справочник. – 2-е изд., испр. и доп. – Пг. : Науч. хим.-техн. изд-во, 1923. – Т. 1. Ископаемое сырье. Ч. 1. – С. 153–155.
9. Гинзбург, А. И. Геология месторождений редких элементов. Выпуск 3. Редкоземельные элементы и их месторождения / А. И. Гинзбург, Л. Н. Журавлева, И. Б. Иванов, Л. В. Чернышева, Щербина В. В. – М. : Госуд. науч.-тех. изд-во лит. по геологии и охране недр, 1959. – 126 с.
10. Держ. архів Одес. обл. – Ф. Р-2028. Одесский научно-исследовательский химико-радиологический институт Научно-технического управления при Высшем Совете Народного Хозяйства УССР «НТУ ВСНХ УССР». – Оп. 1. – Спр. 6. Украинский научно-исследовательский химико-радиологический институт г. Одесса (24 грудня 1929 р. – 2 лютого 1931 р.), 177 арк. – Далі : ДАОО.
11. Там само. – Спр. 12. Отчёты исследователей о их работе, переписка с предприятиями по вопросам рационализации производства (15 січня 1931 р. – 9 грудня 1931 р.), 95 арк.
12. ДАОО. – Ф. Р-1217. Одесская окружная рабоче-крестьянская инспекция (ОкрРКИ). – Оп. 1. – Обследование Химико-радиологического института (10 грудня 1929 р. – 29 січня 1930 р.), 85 арк.
13. О мероприятиях по химизации народного хозяйства Союза ССР [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sssr.regnews.org/doc/xw/g2.htm>
14. Сонгина, О. А. Редкие металлы / О. А. Сонгина. – М. : Металлургия, 1964. – 568 с.

References

1. Antonovich, V. P. K voprosam istorii i metodologii himii : sb. statej / V. P. Antonovich, A. O. Stojanov. – Odessa : Astroprint, 2015. – 143 s.
2. Burkser, Ye. S. Neokhimichni metody rozshukiv ridkykh elementiv / Ye. S. Burkser, B. F. Mitskevych // Dop. AN URSR. – 1960. – № 3. – S. 349–352.
3. Burkser, E. S. K voprosu o proizvodstve redkih shhelochnyh metallov v SSSR / E. S. Burkser // Redkie metally. – 1935. – № 5. – S. 39–41.

4. **Burkser, E. S.** Hlorirovanie kak metod vydelenija redkih zemel' iz sovetskih mineralov / E. S. Burkser, G. P. Aleksandrov // Redkie metally – 1933. – № 4 – S. 32–39.
5. **Burkser, E. S.** Problema torija i redkih zemel' v SSSR / E. S. Burkser // Trudy VI Vsesojuznogo Mendelevs'kogo s#ezda po teoreticheskoj i prikladnoj himii. – 1935. – S. 607–611.
6. **Burkser, E. S.** Redkie jelementy v othodah sernokislyh i cinkovyh zavodov / E. S. Burkser // Redkie metally. – 1937. – № 4. – S. 34–36.
7. **Burkser, E. S.** Sposob poluchenija solej rubidija, litija i cezija iz lepidolitov / E. S. Burkser, V. L. Rutkovskaja, A. M. Bauman. – Sovetskij patent № 24393 / 27/09/1930.
8. **Vernadskij, V. I.** Redkie zemli i torij / V. Vernadskij, V. Syrokomskij // Himiko-tehnicheskij spravocnik. – 2-e izd., ispr. i dop. – Pg.: Nauch. him.-tehn. izd-vo, 1923. – T. 1. Iskopaemoe syr'e. Ch. 1. – S. 153–155.
9. **Ginzburg, A. I.** Geologija mestorozhdenij redkih jelementov. Vypusk 3. Redkozemel'nye jelementy i ih mestorozhdenija / A. I. Ginzburg, L. N. Zhuravleva, I. B. Ivanov, L. V. Chernysheva, Shherbina V. V. – M. : Gosud. nauch.-teh. izd-vo lit. po geologii i ohrane neдр, 1959. – 126 s.
10. Derzh. arkhiv Odes. obl. – F. R-2028. Odesskyy nauchno-yssledovatel'skyy khymyko-radyolohycheskyy ynstitut Nauchno-tekhnycheskoho upravlenyya pry Vysshem Sovete Narodnoho Khozyaystva USSR «NTU VSNKh USSR». – Op. 1. – Spr. 6. Ukraynskyy nauchno-yssledovatel'skyy khymyko-radyolohycheskyy ynstitut h. Odessa (24 hrudnya 1929 r. – 2 lyutoho 1931 r.), 177 ark. – Dali: DAOO.
11. Tam samo. – Spr. 12. Otchëty yssledovateley o ykh rabote, perepyska s predpryyatyyamy po voprosam ratsyonalizatsyy proyzvodstva (15 sichnya 1931 r. – 9 hrudnya 1931 r.), 95 ark
12. DAOO. – F. R-1217. Odesskaja okruzhnaja raboche-krest'janskaja inspekciya. (OkrRKI). – Op. 1. – Obsledovanie Himiko-radiologicheskogo instituta (10 grudnja 1929 r. – 29 sichnja 1930 r.), 85 ark.
13. O meroprijatijah po himizacii narodnogo hozjajstva Sojuza SSR [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://sssr.regnews.org/doc/xw/g2.htm>
14. **Songina, O. A.** Redkie metally / O. A. Songina. – M. : Metallurgija, 1964. – 568 s.

Надійшла до редколегії 16.12.2016

УДК 520.1(477.74–21):550.3(100)

І. Б. Грушицька

Одеський національний політехнічний університет

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ ОДЕСЬКОЇ АСТРОНОМІЧНОЇ ОБСЕРВАТОРІЇ В РОКИ «ВІДЛИГИ»

Розглянуто основні форми міжнародної співпраці Одеської астрономічної обсерваторії в середині 50-х – середині 60-х рр. ХХ ст. На основі архівних документів висвітлено програму візиту директора обсерваторії професора В. П. Цесевича до Англії у травні 1961 року та план відрядження В. П. Цесевича до Гарварду (США) за програмою обміну науковими співробітниками 1964 року. Наведено список іноземних обсерваторій, з якими проводила обмін виданнями Одеська астрономічна обсерваторія.

Ключові слова: астрономія, Міжнародний геофізичний рік, Міжнародний рік спокійного Сонця, В. П. Цесевич, Одеська астрономічна обсерваторія, змінні зірки, Гарвард, Англія, Шотландія, Міжнародний Астрономічний Союз.

Рассмотрены основные формы международного сотрудничества Одесской астрономической обсерватории в середине 50-х – середине 60-х гг. ХХ века. На основе архивных документов освещена программа визита директора обсерватории профессора В. П. Цесевича в Англию в мае 1961 года и план командировки В. П. Цесевича в Гарвард (США) по программе

© І. Б. Грушицька, 2017